

Тетяна Файчук

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, м. Київ

ГОСПОДАРСЬКІ ПОРАДНИКИ XVIII ст.

© Файчук Т., 2008

У статті йдеться про лексичні, стилістичні та структурні особливості господарських порадників XVIII ст. Вагому роль у статті відведено аналізу будови господарських порадників, принципів подання матеріалу. Це дозволило виділити і охарактеризувати специфічні стилістичні особливості цих пам'яток старовини. Дослідження широкого функціонування різних груп лексики пам'яток здійснюється шляхом визначення лексико-семантичних та стилістичних функцій досліджуваних назв.

The article deals with the lexical, stylistic and structural features of economic advisers of the XVIII century. A main role in the article is taken to the analysis of structure of economic advisers, principles of presentation of material. It allowed to select and describe the specific stylistic features of these sights of antiquity. Research of the wide functioning of different vocabulary groups is carried out by determination of lexical and semantic and stylistic functions of the explored names.

Пам'ятки науково-практичного жанру XVIII ст. є багатим і цікавим джерелом для дослідження, оскільки традиція створення таких пам'яток в Україні дуже давня. Порадники, рецепти, замовляння активно перекладали, переписували студенти, канцеляристи, козаки, поширювалися, але на кінець XVIII ст. опубліковано було лише кілька таких пам'яток. Серед них «Книжиц# дл# господарства» (вийшла друком у Почаївській лаврі 1788 р.) – збірник рецептів для лікування тварин, порад, як вести домашнє господарство, а також збірник правил хорошого тону «Полїтика свіцка#» (вийшов друком у Почаївській лаврі 1770 р.). Кількість публікацій за рукописами XVI–XVII ст. на сьогодні також обмежена. На сторінках «Киевской старины» було опубліковано 143 кулінарних рецепти із збірки XVIII ст. Інші публікації здійснили В. М. Перетц (Материалы к истории апокрифа и легенды: I. К истории громника; II. К истории лунника), І. Я. Франко (Южнорусский громник), М. В. Стороженко (Малорусские суеверия, коим мало кто верил, собранные 1776 года).

Об'єктом цього дослідження є господарські порадники «Практика домостроителная» (переклад з польської мови 1708 р., рукопис) (далі «Пр.дом.») та «Практика сі#, или оувґиценіе, працювитымъ господаремъ, вел(ь)ми позиточная, з(ь) которой каждый познати можетъ постановление пришлого року зымы, весны, лґта и осени, наветъ ка(ж)дого м(с)ца и дня, яко и коли ѡ(т)мґнности во(з)духовъ небесныхъ и оуоружаевъ земныхъ сподіватися» (1740 р., опублікований у серії Пам'ятки української мови XVIII ст.) (далі «Пр.»). З назви першої пам'ятки стає зрозумілим лише загальне спрямування тексту, покликаного дати практичні поради щодо ведення господарства. Назва другої пам'ятки досить поширена, детально розкриває її зміст, в ній чітко зазначено об'єкт, на який розрахований матеріал порадника, предмет опису, навіть розкрито певним чином структурну побудову твору (за днями, місяцями, порами року). Загалом обидві пам'ятки містять відомості про явища природи, зірки, планети, специфіку місяців року, окремих чисел кожного місяця.

Обидві пам'ятки мають збірний характер. Маємо на увазі те, що господарський порадник є складовою частиною рукописного збірника, який може вмещувати подібні або різні за характером і змістом твори. Так, крім тексту господарського порадника *«Практика сі#, или оувѣщеніе, pracowитымъ господаремъ»*, до складу рукописного збірника увійшов лікарський порадник *«Лѣкарства ѡтиса(нѣ)ніе»*, найбільшу частину якого становить текст *«Лѣкарства ѡтиса(нѣ)ніе»*, а також текст *«Аптека домова, то естъ способи робен# особливихъ лека(р)[ствъ]»*. Щодо іншої пам'ятки, то крім тексту господарського порадника *«Практика домостроителная»*, до складу рукописного збірника входить ще лікарський порадник *«Наставленія врачебныя»*, інші частини збірки – *«Гадателная книжка»*, вірш 1790 р. *«Свято Христового Воскресіння»*, щось на зразок п'єси *«Заговоръ на попа»*, *Служба тиворѣзамъ и паницямъ* (1740 р.).

Стилістична структура господарських порадників проста. Вона визначена їх науково-практичним призначенням – розкрити різноманітні явища природи, показати закономірність цих процесів, допомогти людині використовувати досвід ведення господарства минулих поколінь. Господарські порадники – це збірки народних спостережень за явищами природи, невеликих за обсягом із зазначенням у початковій частині назви місяця, та основним текстом, в якому перераховують усі можливі стани природи, здатні впливати на життєдіяльність людини. Початкову частину оформлено у вигляді заголовка; обидві частини, переважно, поєднано в окремому абзаці, іноді займають кілька абзаців. Напр., *М(с)цѣ яну[а]рїи. Въ А [1] день януария если зодя, или небо на восто(к) слонца червоное, знакъ правдивый того року войны и частой непогоды. А если слонце ясное и день весолы(й), рокъ будетъ добрый, и рыбъ много* (Пр. 1зв.).

Відомості щодо прикмет природи можна умовно поділити на дві групи. До першої відносимо ті ознаки природи, які є визначальними і призводять до певних наслідків. Наприклад, якщо день Стрітєння Господнього ясний, вродиться льон (Пр.дом. 34зв.), якщо березень мокрий, то травень сухий (Пр.дом. 35зв.). До другої групи належать ті природні стани, для визначення або встановлення яких передбачено певні дії людини. Так, для того, щоб дізнатись, яка буде зима, треба піти на першому тижні листопада до лісу, вирвати з дуба гілку. Якщо вона буде суха, то зима буде *«остра и тверда»*, якщо мокра, то й зима буде мокра (Пр.дом. 31). Щоб дізнатись, яким буде рік, треба в день Святого апостола Первозванного налити в склянку води і поставити в безпечне місце. Якщо вода сама виллється, рік буде мокрий, якщо ні - сухий (Пр.дом. 31).

Повідомлення про знаки зодіаку посідають важливе місце у структурі тексту господарських порадників; як правило, їх оформляють окремим абзацом, вони однотипні за структурою (*Того (ж) м(с)ца К [20] дня вступуетъ слон(ъ)це в(ъ) Скопа в(ъ) знамя небесное* (Пр. 3)), містять коротку характеристику (*знамя естъ теплое и сухое* (Пр. 3)). У рукописі *«Практика домостроителная»*, крім цього, подається інформація про те, що можна і треба робити в час входження в певний знак зодіаку. Так, після зазначення того, що сьомого квітня сонце входить в знак тільця, пишеться, що в цей час *«созидати, сГяты насаждати хорашио»* (Пр. дом. 36).

Особливу увагу в порадниках відводять висвітленню народних прикмет щодо визначального впливу знаку зодіаку, під яким народилася дитина, на її вдачу, характер, здібності (*Дѣти, що ся родяты по(д) ты(м) знаменны(м), мають хуть до науки и безъ караня пилно учат(ъ)ся, бывають приложоными людми, а гнѣву не рады, долго тримають* (Пр. 4)).

Релігійні свята, які припадають на певні дні тижня або числа місяця, також дають інформацію, яка є визначальною для тих чи інших явищ природи, життя людини. Так, згідно з порадником *«Практика домостроителная»*, якщо Різдво Христове випаде на неділю, зима буде теплою, весна мокрою і теплою, літо – сухе, осінь – мокра, буде гарний врожай жита, меду, городини, старих людей багато помре. Подібним чином дається загальний прогноз на рік, якщо свято Різдва Христового випаде на інші дні тижня. Так, якщо Різдво випаде на понеділок *«зима будетъ средняя, ниже велмы холодная, ниже велмы теплая, весна добрая, лѣто бурливое и вѣтрянное»* (Пр. дом. 32). Про

виняткове значення свята Різдва Христового свідчить той факт, що враховується не тільки день тижня, на який воно припадає, а й погодні умови вдень та вночі на свято, а також погода на 11 днів та 12 ночей після Різдва.

Лексика господарських порадників XVIII ст. відзначається повнотою та різноманітністю. Для її аналізу скористаймося класифікацією повнозначних слів за основними сферами їх застосування: 1. Лексика, пов'язана з неживою і живою природою; 2. Лексика, пов'язана із загальним буттям людини; 3. Побутова лексика; 4. Виробнича лексика; 5. Суспільна, соціально-економічна лексика; 6. Лексика, пов'язана з духовним життям людини; 7. Абстрактна лексика [1, с. 67].

Лексика, пов'язана з неживою і живою природою, з предметно-тематичного погляду охоплює групи слів, що використовуються на означення:

а) предметів і явищ неживої природи: *до(ж)дѣ, вѣтрѣ, снѣгѣ, морозѣ, гро(м), сонце, роса*.

б) понять рослинного світу. Ці назви у досліджуваних пам'ятках вживаються переважно у тих контекстах, де певні погодні умови впливають на врожайність або не врожайність рослин: *жито, пшениця, орґхи волоскі, ячмінь* (Якщо день Св.Іоанна дощовий - *орґхамъ волоскимъ и лґснимъ вредителний* (Пр.дом. 36зв.), якщо гримить «в знаменіи лва рожѣ и ячменя на високихъ поляхъ убиточны» (Пр.дом. 38), якщо день Стрітіння Господнього ясний, вродиться льон (Пр.дом. 34зв.)).

в) понять тваринного світу. Ці назви (*кроли, пчелы, муха, паук, гусеници, хробаки*) засвідчено або у вигляді порад щодо догляду за окремими тваринами, або, якщо йдеться про паразитуючих тварин, у вигляді порад щодо способів боротьби з ними (*гусеници капусти будуть псувати* (Пр. 2)). Окремо виділімо народні прикмети, пов'язані з представниками тваринного світу. Так, у пораднику «*Практика сі#, или оуѣщєніє, працюитымъ господаремъ*» сказано, що якщо людина, зірвавши 29 вересня дубовий горішок, знайде в ньому «хробачка», рік буде хороший, якщо муху - помірний, якщо паука – поганий врожай буде (Пр. 6зв.).

У лексичі, пов'язаній із загальним буттям людини, засвідчено такі предметно-тематичні групи:

а) назви людей, їх статі і віку, органів і частин тіла: *старыхъ людей* (Пр. 7зв.), *дѣтей малы(х)* (Пр. 9зв.), *младенцы* (Пр.дом. 36).

б) назви, пов'язані з існуванням людини як живої істоти, її фізичними станами, рухами, ознаками: *много людей помретѣ* (Пр. 1зв.), *припа(д)ки смертелный* (Пр. 9), *смерт(ь) дозираетѣ в(ь) зубы* (Пр. 9зв.), *часто хоруютѣ* (Пр. 8).

в) назви емоцій, почуттів людини, її психічних станів, відповідних дій і процесів: *жа(р)ты любятѣ* (Пр. 3зв.), *пьяства ненавидятѣ* (Пр. 4зв.).

Побутова лексика мало представлена в господарських порадниках. Включає окремі назви продуктів харчування, страв: *борицѣ пусной* (Пр.дом. 47), *фрикасъ з раковѣ* (Пр.дом. 47), *куруцѣ тушкованніє* (Пр.дом. 47); назви жител, присадибних будівель та їх частин: *добрѣ будынки закладати, будовати и до новыхъ будын(ь)ковѣ, либо маетностей, впроважатися* (Пр. 5зв.).

Виробнича лексика з предметно-тематичного погляду охоплює в основному назви робіт в домашньому господарстві, в рільництві, відповідних дій і знарядь: *заоруютѣ, засѣвають, щепи щепити, будовати, купчити*.

Шар суспільної, соціально-економічної лексики зрепрезентовано назвами, пов'язаними з різними формами суспільних і соціально-економічних відносин, та назвами органів державного управління: *у пановѣ ласку мають* (Пр. 3), *до великих оурядовѣ приходятѣ* (Пр. 3), *до купецтва и дѣховенства скло(н)ный* (Пр. 6), *дво(р)ской науки и службы нехай ся варуетѣ* (Пр. 6).

Лексику зі сфери духовного життя представлено словами на означення понять, пов'язаних із загальною духовною культурою людини (її свідомістю, волею, моральними якостями, вихованістю): *бывають(ь) серде(ч)ны(и), смѣлый, звадливый* (Пр. 3), *бывають(ь) скло(н)ный до доброти и до правды, до поступковѣ па(н)ски(х) и шляхецкихъ, смѣлый, весолый и правдивый* (Пр. 5зв.), *бывають скупый, напастный, свавольный, хитрый, гнѣвливыи, лакомый, понурій и до виш(т)кого злого*

скло(н)ный (Пр. 7зв.), понять, пов'язаних з різними формами розумової діяльності, та понять, пов'язаних з навчанням, наукою, культурою, мистецтвом: *бываютъ мудрій* (Пр. 8), *до науки прудкій* (Пр. 2), *мають хуть до науки и безъ караня пильно учат(ь)ся* (Пр. 4), *доброї памяти* (Пр. 4зв.), *быстрогo и високого остроумія доброї памяти і високого разума* (Пр.дом. 3бзв.), *в музицѣ кохаються* (Пр. 3зв.), *кохаються в(ъ) обычаяхъ* (Пр. 4зв.).

Абстрактну лексику засвідчено у господарських порадицях переважно на означення якостей, властивостей, кольорів, ознак: *зимный и непогодный* (Пр. 3зв.), *весна добрая* (Пр. 9), *день будетъ мокрый* (Пр. 6), а також на означення понять простору і часу, зокрема календарних понять: *зима, весна, лѣто, осѣнь, день, ноцъ, свитаня, м(ѣ)цъ, день, рокъ*.

З огляду на проведеній нами аналіз пам'яток наукового жанру XVIII ст. можна зробити висновок про те, що господарські порадиці цього періоду становили важливе культурно-мовне надбання наукової літератури. Вони були різними за своїм внутрішнім складом, мали просту стилістичну структуру, містили переважаючу кількість живомовних елементів, оскільки призначались для потреб простої людини, були лексично багатими та різноманітними. Крім суто господарської функції, господарські порадиці виконували важливу роль у пізнанні даних астрології, психології, ботаніки, зоології, а тому й досі залишаються актуальними та важливими джерелами людської мудрості, що потребують нових досліджень та відкриттів.

1. *Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: Наук. думка, 1979. – 144 с.* 2. *Будилович А. Первобытныя славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. – К., 1879. – Ч. I. – Вып. 2. – XXII, С. 408, XV С.* 3. *Возняк М. Український господарський порадиця з 1788 р. – Львів, 1915. – 98 с.* 4. *Перетц В. Н. Исследование и материалы по истории украинской литературы XVI–XVIII вв. – М.–Л., 1962. – 255 с. Джерела: 1. Пам'ятки української мови: Лікарські та господарські порадиці XVIII ст. / Підг. до вид. Передрієнко В. А. – К., 1984. – 128 с. 2. Лікарські та господарські поради (з народними замовляннями), к. XVIII ст. // Рукопис, НБУ ім. В. І. Вернадського, ш. I. 7574.*